

**ДРЕВЛЯНСЬКИЙ ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИК, ЙОГО МІСЦЕ В МЕРЕЖІ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ТА АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЙОГО ТЕРИТОРІЇ**

**КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНИХ УМОВ ТА БІОРІЗНОМАНІТТЯ
ДРЕВЛЯНСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА**

У статті розглянута екологічна структура території Древянського природного заповідника (Житомирська область). Узагальнено наданий склад його флори та фауни. Особлива увага приділена рідкісним фітоценозам, які занесені до «Зеленої книги України», а також екотопам, що занесені до Списку рідкісних природних біотопів Європи; видам рослин та тварин, які охороняються згідно з рішенням Бернської конвенції, а також включені до Списку рідкісних видів Європи, у “Червону книгу України”. Наголошено на необхідності детального вивчення сучасного стану флори, фауни та ландшафтів заповідника.

**Древянський природний заповідник у мережі
природно-заповідного фонду України**

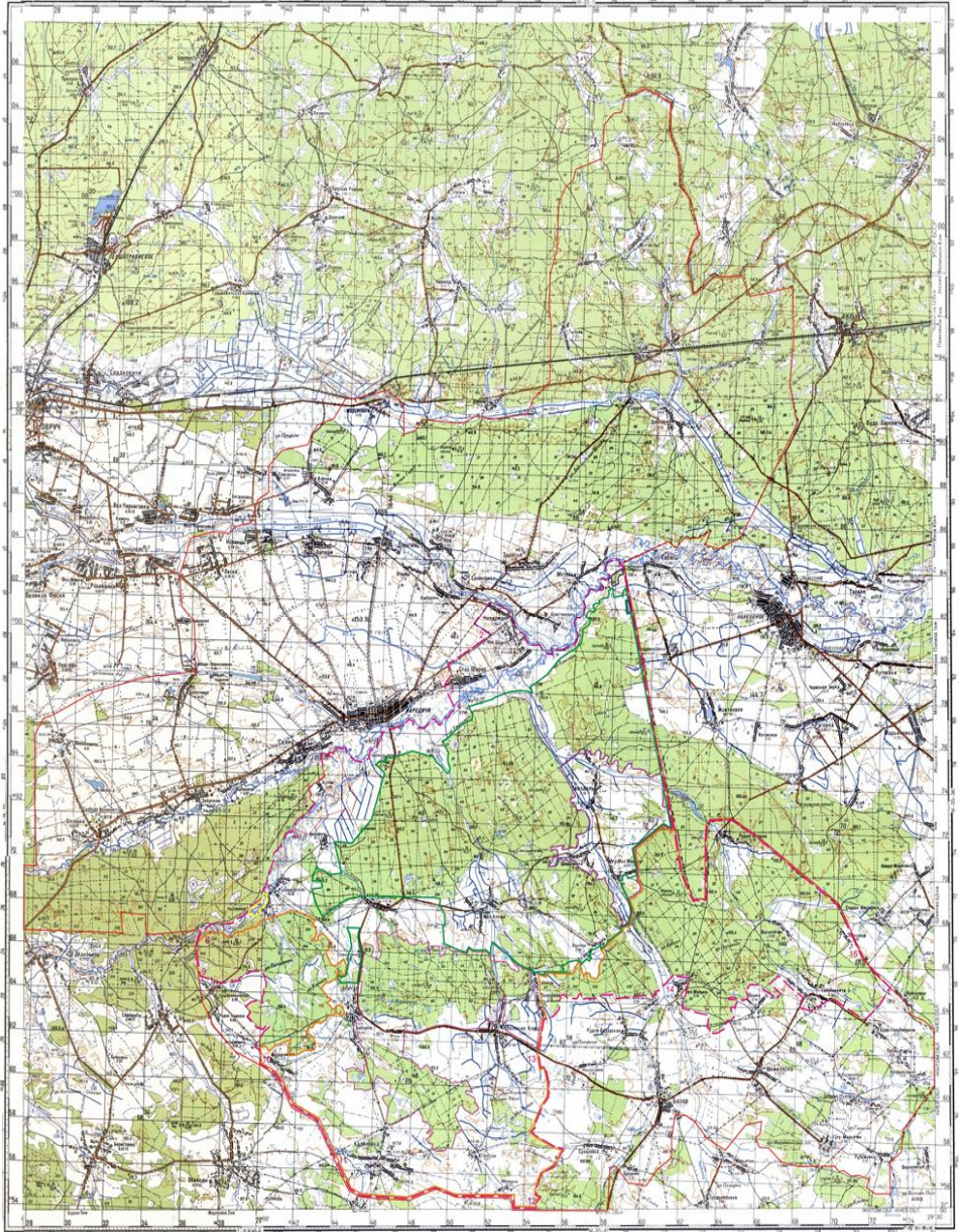
Територія Древянського заповідника складає 30872,84 га та знаходиться у Народицькому районі Житомирської області на південь та південний схід від смт. Народичі (рис. 1). Територія заповідника охоплює значні площі лісів, сильно (більше 15 Кі/км² за цезієм-137) забруднених радіонуклідами, тобто зони безумовного відселення [5], розділені невеликими масивами колишніх сільсько-господарських угідь. Внаслідок високих рівнів радіоактивного забруднення нині вони являють собою старі перелоги, а також ділянки природних лук та боліт які повільно залісняються переважно природним шляхом.

Слід підкреслити, що створення згаданого заповідника є доцільним. Адже на території, де більше 20 років після Чорнобильської катастрофи антропогенний вплив на лісові та інші природні екосистеми, а також колишні агроекосистеми був мінімальний. Нині тут переважають процеси демутації флори та фауни, а наявність зони безумовного відселення забезпечує охоронний режим. Саме це разом з багатством та різноманітністю природних умов території обумовлює її значне біологічне та ландшафтне різноманіття.

проект

КАРТА
державного природного заповідника
«Древлянский»

- Межі району
- Межі заказника
- Межі заповідника
- Межі ботанічного заказника

1:100 000

1:100 000
Масштаб
Горизонтальна проекція 1983 (U.T.M.)
Висотна система 1985

Древлянський заповідник є одним з елементів національної екологічної мережі (Народицьке суб'ядро Чорнобильського екологічного ядра) [2, 3], також є важливою ІВА-територією – “Долина р. Уж” [7], яка має велике значення для збереження популяцій багатьох видів птахів на національному та загально-континентальному рівнях.

Характеристика території та її сучасного використання

Древлянський природний заповідник (загальною площею 30872,84 га) створено відповідно до Указу Президента України № 1038/2009 від 11 грудня 2009 р. До його складу увійшла переважна частина території ландшафтного заказника місцевого значення «Древлянський» (загальною площею 40055,6 га), що створений рішенням 8-ої сесії Житомирської обласної ради № 191 від 05.01.2007 р. на за науковим обґрунтуванням к.б.н., с.н.с. О.О. Орлова.

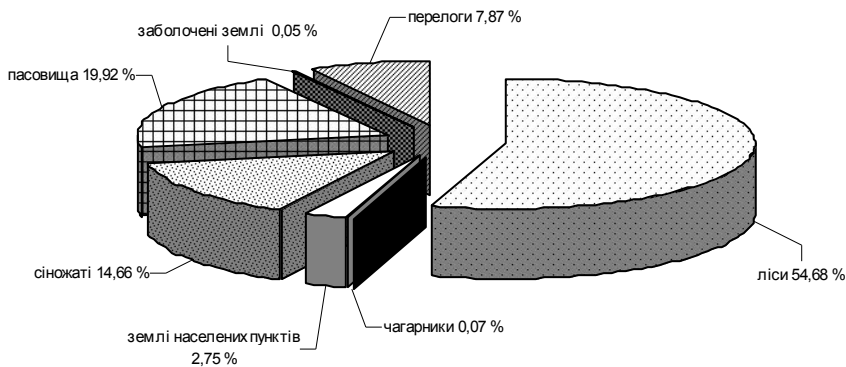
Розподіл площі Древлянського природного заповідника на час його створення між землевласниками та землекористувачами наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Розподіл території Древлянського заповідника між землекористувачами та землевласниками

Землевласники	Землекористувачі та типи земельних угідь за даними Держкомзему
ДП «Народицький спецлісгосп»	Народицьке лісництво – 8294 га; Клішівське лісництво – 5034 га; Заліське лісництво – 3495 га ВСЬОГО: 16823 га
ДП «Народицький лісгосп АПК»	Радчанське лісництво – 57,7 га ВСЬОГО: 57,7 га
Народицька селищна рада	Землі запасу селищної ради, в т. ч.: землі населених пунктів – 753,6 га; сіножаті – 3919,14 га; пасовища – 5798 га ВСЬОГО: 10470,74 га
Мотійківська сільська рада	Землі запасу сільської ради, в т. ч.: землі населених пунктів – 78,3 га; сіножаті – 216,7 га; сіножаті, радіоактивно забруднені – 159,9 га; пасовища – 204,5 га; пасовища, що радіоактивно забруднені, – 13,9 га ВСЬОГО: 673,3 га
Селецька сільська рада	Землі запасу сільської ради, в т. ч.: землі населених пунктів – 18,3 га; сіножаті – 231,1 га; пасовища – 132,0 га; заболочені землі – 15,5 га; чагарники – 21,0 га ВСЬОГО: 418,1 га
Народицька районна рада	Радіоактивно забруднені землі, що знаходяться у розпорядженні районної ради – 2430 га ВСЬОГО: 2430 га
РАЗОМ	30872,84 га

Переважна частина території заповідника – це ліси, які знаходяться у віданні ДП «Народицький спецдержлісгосп» – всього 16823 га – і входять до складу трьох лісництв: Народицького (8294 га), Кліщівського (5034 га) та Заліського (3495 га). Значно менша площа лісів належить Радчанському лісництву ДП «Народицький лісгосп АПК» (57,7 га). Решта площі заповідника є землями запасу Народицької районної ради (2430 га), Народицької селищної ради (10470,74 га), Мотійківської (673,3 га) та Селецької (418,1 га) сільських рад. Слід зазначити, що дані території, згідно з Указом Президента України № 1038/2009 від 11 грудня 2009 р., мають бути вилучені у землевласників та надані заповіднику у постійне користування, відповідні погодження органів місцевого самоврядування наявні та передані до Міністерства охорони навколишнього природного середовища України при розробці початкового етапу Проекту організації заповідника.

Узагальнена структура землекористування Древянського природного заповідника наведена на рисунку 2.

Рис. 2. Узагальнена структура землекористування Древянського природного заповідника

Дані рисунку 2 свідчать про те, що частка лісів у площі заповідника складає 54,68 %, і вона буде збільшуватися з часом за рахунок заліснення перелогів; луки займають 34,58 % території, в т. ч. сіножаті – 14,66 % та пасовища – 19,92 %. Заповідник характеризується значною кількістю перелогів – 7,87 % площі, що є резервом для лісових земель, проте нині є загрозою для лісів заповідника з погляду пожежної безпеки. Незначна частка площі заповідника представлена заболоченими землями та чагарниками – 0,05 та 0,07 % відповідно.

Природні умови

За фізико-географічним районуванням України [13], більша частина території Древланського заповідника входить до складу Базарсько-Іванківського фізико-географічного району Київського Полісся, а західна, менша частина, – до Жеревського фізико-географічного району Житомирського Полісся, Східно-Житомирської (моренної) підобласті. Обидва фізико-географічні райони характеризуються тим, що кристалічні породи знаходяться на незначній глибині, у долинах річок виходять на поверхню. Переважають у районі похило-хвилясті моренні рівнини, особливо між р. Уж та р. Тетерів. У комплексі з місцевостями моренної рівнини зустрічаються моренно-зандрові рівнини. Ці території відрізняються тим, що морена залягає на більш низькому гіпсометричному рівні. Специфіка східної частини заповідника також полягає в тому, що на цій території досить добре виражений піщано-горбистий тип місцевості, особливо на правому березі р. Уж, де ширина другої піщаної (борової) тераси коливається в межах 2–10 км. На цій території поширені піщані еолові форми рельєфу, звичайно дюни, що порослі сосновим лісом. У долинах річок – Уж, Ослів, Жерев, Лозниця та інші – добре виражений заплавний лучно-болотний тип місцевості, який у чергуванні з моренно-зандровими місцевостями зумовлює своєрідність території заповідника.

Рельєф заповідника характеризується наявністю похилого підйому від долини р. Уж на південь – від 128 м н. р. м. в урізі води біля смт. Народичі до 165 м на південь від с. Лозниця. Взагалі, друга піщана тераса добре виявлена у рельєфі, долини ж річок добре розроблені, широкі, з численними стариками та заплавними озерами, часто заболочені, зайняті евтрофними болотами та заболоченими луками. Звичайно перепади висот у межах окремих місцевостей незначні й не перевищують 4–5 м, більші коливання відносної висоти є характерними для сусідніх місцевостей.

Ґрунти заповідника є різноманітними, а на стику різних типів місцевостей – строкато-мозаїчними. За агроґрунтовим районуванням [1] територія Древланського заповідника входить до складу Малинського агроґрунтового району. На більшій частині цієї території поширені моренні відклади, які виступають ґрунтоутвірними породами, тому в цілому ґрунти заповідника мають дещо більшу родючість, порівняно з центральнополіськими. Ґрунти переважаючого за площею типу місцевості – похило-хвилястих рівнин – дерново-середньопідзолисті супіщані. Ґумусово-елювіальний горизонт має потужність 12–15 см та характеризується наявністю 1,7–2,0 % ґумусу, у складі якого переважають фульвокислоти. На моренно-зандрових рівнинах переважають глинисто-піщані дерново-слабо- та середньопідзолисті ґрунти, що утворилися на двочленних наносах. Ці ґрунти є більш родючими, ніж попередні, ґумусово-елювіальний горизонт в них більш потужний, з більшою часткою ґумінових кислот у складі ґумусу.

На еолових відкладах на піщаних дюнах, під сухими сосновими лісами лишайниковими сформувалися ділянки бідних відмін дерново-слабопідзолистих піщаних ґрунтів або слаборозвинені, недиференційовані на горизонти борові піщані ґрунти. Лісова підстилка тут виражена фрагментарно, гумусово-елювіальний горизонт виражений слабо та має потужність 5–10 см, містить 0,1–0,4 % гумусу. Безпосередньо під ним знаходиться горизонт, що є перехідним до материнської породи, якою у більшості випадків слугують відсортовані кварцові піски еолового або флювіо-гляціального походження.

На окремих залишках лесових островів з лесоподібними суглинками під сосново-дубово-грабовими лісами сформувалися світло-сірі, рідше – сірі лісові суглинисті ґрунти, що найбільш багаті на території заповідника. У заплавах річок сформувалися торфово-глейові, лучно-болотні, торфувато-мулисті оглеєні, зрідка, на дренованих ділянках річкових заплавл – лучно-чорноземні ґрунти.

Клімат Древянського заповідника помірно-континентальний, формується при взаємодії вологих атлантичних повітряних мас західного переносу та сухих холодних взимку та жарких влітку континентальних повітряних мас Азії. Середньорічна температура повітря становить +6,8 °С, з коливаннями від +4,7 до +8,7 °С (кліматологічні норми наведені за даними найближчої метеостанції «Поліське») [10]. Найбільш холодним місяцем року є січень з середньомісячною температурою -6,2 °С, а найбільш теплим – липень з середньомісячною температурою +18,1 °С. Початок весни спостерігається у березні, а кінець осені – у листопаді.

Середня багаторічна сума опадів дорівнює 648 мм з коливаннями по роках від 368 до 903 мм. Найбільш посушливими місяцями року є лютий та березень – з сумою опадів 35 мм на місяць, а найбільш вологими – червень і липень – 81 та 97 мм опадів на місяць відповідно. Взагалі 67,9 % всіх опадів випадає за теплий період року – 440 мм, у холодний – 208 мм опадів (32,1 %).

Найважливіші метеорологічні та агрокліматичні показники регіону наведені у таблиці 2. Дані таблиці наочно демонструють, що у Древянському природному заповіднику річна сума активних температур, вищих +5 °С, дорівнює 2829°. Максимальні місячні величини згаданого показника спостерігаються у липні–серпні – 543–519°, а мінімальні, у квітні (228°) та жовтні (213°) відповідно, що знаменує початок та кінець вегетаційного періоду.

Мінімальна величина гідротермічного показника Г.Т. Селянінова у Древянському природному заповіднику спостерігається у травні – 1,24, що відповідає помірно посушливим для лісової зони умовам зволоження, а максимальна – у квітні – 2,02, що відповідає підвищеній вологості. В цілому ж по місяцях вегетації переважають величини ГТК, характерні для нормальних умов зволоження лісової зони. В середньому за вегетаційний період величина ГТК дорівнює 1,60.

Таблиця 2. Найважливіші метеорологічні та агрокліматичні показники території Древланського природного заповідника (за даними м/с «Поліське»)

Місяць	Середня температура повітря, °С	Сума опадів, мм	Сума активних температур >+5 °С	ГТК Селянінова
Січень	-6,2	40	–	–
Лютий	-4,8	35	–	–
Березень	-0,1	35	–	–
Квітень	7,6	46	228	2,02
Травень	14,2	53	426	1,24
Червень	17,2	81	516	1,57
Липень	18,1	97	543	1,79
Серпень	17,3	71	519	1,37
Вересень	12,8	52	384	1,35
Жовтень	7,1	40	213	1,88
Листопад	1,5	51	–	–
Грудень	-2,9	47	–	–
За рік	+6,8 °С	648	2829	1,60

Гідрографічна сітка заповідника є добре розвинутою. Найбільшою річкою об'єкта є р. Уж, в околицях смт. Народичі в неї впадає р. Жерев. Серед правих притоки р. Уж слід виділити р. Звіздаць, р. Ослив, р. Лозниця, р. Кам'янка, а серед лівих – р. Стручок. Більшість згаданих водотоків тече у добре розроблених долинах, р. Уж та р. Жерев помітно меандрують, що зумовлює наявність значної кількості стариків та заплавлених озер в їхніх широких заплавах. Слід зазначити, що гідрологічною особливістю усіх згаданих водотоків є виражена сильна весняна повінь, коли заплава р. Уж завширшки 2 км перетворюється на суцільне водосховище. Аналогічна ситуація спостерігається й під час сильних літніх паводків. Болота заповідника переважно евтрофні, заплавлі. На боровій терасі р. Уж у лісах досить звичайними є безстічні, невеликі, евтрофні та мезотрофні болота-блюдця.

Наукова та природоохоронна цінність

За геоботанічним районуванням України [6] територія заповідника входить до складу Народицько-Іванківського геоботанічного району дубово-соснових лісів Київсько-поліського геоботанічного округу дубово-соснових лісів.

Ліси збереглися переважно у межиріччях Уж–Жерев та Уж–Звіздаць. Переважають на цій території дубово-соснові ліси, що обумовлено багатством ґрунтів, що сформувалися на моренних відкладах. На лесових островах вони приурочені до верхніх частин рельєфу й представлені сосново-дубовими лісами ліщиново-орляковими. Значні площі тут займають похідні ліси штучного поход-

ження – середньовікові та молоді соснові ліси на місці сосново-дубових, які, проте, зберегли багатство трав'яно-чагарничкового ярусу. У зниженнях переважають дубово-грабові ліси з розрідженим (10–15 %) трав'яним покривом переважно з неморальних видів. Середні положення у рельєфі займають дубові ліси волосистоосокові, зрідка – ліщиново-маренкові. На межиріччі Уж–Звіздаль дубово-соснові ліси представлені чорницево-орляковою та чорницево-зеленомоховою асоціаціями, які займають найнижчі ділянки рельєфу. Ліси у дюнному рельєфі утворюють типовий еколого-ценотичний ряд (зверху донизу): соснові ліси лишайникові (у типі лісорослинних умов сухий бір – А₁) – соснові ліси зеленомохові (у типі лісорослинних умов свіжий бір – А₂) – соснові ліси чорницево-зеленомохові (у типі лісорослинних умов вологий бір – А₃ або вологий суббір – В₃) – соснові ліси довгомошні (у типі лісорослинних умов сирий суббір – В₄) та сфагнові (соснові ліси багново-сфагнові та соснові ліси сфагнові, у типі лісорослинних умов сирий та мокрий суббір – В₄–В₅) – дубово-соснові ліси орляково-чорницеві – дубово-соснові ліси чорницеві. Серед наведених лісових ценозів у лісах Древлянського заповідника найбільші площі займають соснові ліси зеленомохові, що є типовими для Українського Полісся. Займають вони середні частини піщаних дюн, а також рівні, майже пласкі ділянки з ґрунтами різного багатства, залежно від ґрунотвірної породи.

На багатих відмінах дерново-середньопідзолистих супіщаних та глинисто-піщаних ґрунтів в умовах плоского рельєфу сформувалися багаті за флористичним складом дубові ліси різнотравно-конвалієві (за флористичною класифікацією – асоціація *Potentillo (albae)-Quercetum*). За видовою насиченістю вони є найбагатшими у регіоні – на 1 га нараховується 100–120 видів судинних рослин, в т. ч. значні популяції видів «Червоної книги України».

У заплавах річок вузькими смугами зустрічаються вільшняки – таволговий, кропивовий, малиновий, прибереговоосоковий, які відрізняються ступенем обводненості, а також інтенсивністю водообміну ґрунтових вод. Луки у заповіднику поширені переважно у заплаві р. Уж. Більшість з них – болотисті та торф'яністі. Болотисті луки представлені переважно плавучолепешняковою, стрункоосоковою, собачомітлицевою, повзучомітлицевою формаціями. Торф'яністі луки представлені переважно дернистошущениковою формацією.

Болота в більшості заплавної, евтрофні, в їх рослинному покриві переважають крупноосокові та осоково-гіпнові ценози. На невеликих болотах-блюдцях на боровій терасі р. Уж зустрічаються мезотрофні болота, що представлені пухівково-сфагновими та попелястокуничниково-сфагновими ценозами.

Рідкісна компонента фітоценофону заповідника [9] представлена переважно лісовими ценозами – типовими в минулому, а нині стиглими лісами, які зберегли свій флористичний склад та ценотичну будову. Зокрема, у Народицькому лісництві в околицях смт. Народичі збереглися 100-річні соснові ліси багново-сфагнові, соснові ліси чорнично-зеленомошні та соснові ліси зеленомошні. У

Заліському лісництві збереглися значні за площею масиви соснових лісів бруснично-зеленомошних та сосново-дубових лісів орляково-чорничних.

Серед фітоценозів, що занесені до «Зеленої книги України» [9], у Древланському заповіднику слід виділити водну рослинність, до складу якої у заповіднику входять рідкісні рослинні угруповання (формації):

1. Глечиків жовтих (*Nupharetta lutei*) – досить звичайні в усіх річках та більшості ставків.

2. Латаття білого (*Nymphaeta albae*) – р. Уж.

3. Латаття сніжно-білого (*Nymphaeta candidae*) – р. Уж

4. Водяного горіха плаваючого (*Trapa natantis*) – р. Уж.

5. Сальвінії плаваючої (*Salvinia natantis*) – р. Уж, невеликі ділянки.

Природна флора Древланського природного заповідника, за попередніми підрахунками, налічує близько 800 видів судинних рослин, що складає близько 53 % флори Українського Полісся в цілому [4]. Дані флористичних досліджень цієї території застаріли, потребують актуалізації та значної деталізації. У складі флори судинних рослин переважають родини айстрових (*Asteraceae*), осокових (*Cyperaceae*), капустяних (*Brassicaceae*), розових (*Rosaceae*), губоцвітих (*Lamiaceae*), злакових (*Poaceae*).

У складі флори наявна численна раритетна компонента генофонду. Так, зокрема, у заповіднику охоронятимуться види, що занесені до Бернської конвенції [11]: водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L. s.l.), змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* L.), сон широколистяний (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.), юринея синювата (*Jurinea cyanoides* (L.) Rchb), а також види, що занесені до Європейського червоного списку видів, які зникають у всесвітньому масштабі [23] – козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.) та смілка литовська (*Silene lithuanica* Zapal).

Численні у Древланському заповіднику також види судинних рослин, що занесені до третього видання «Червоної книги України» [21]:

1. Булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.).

2. Водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L. s.l.).

3. Гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.).

4. Дифазіаструм триколосковий (*Diphysastrum tristachyum* (Pursh) Holub).

5. Змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.).

6. Коручка морозниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz.).

7. Косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.).

8. Лілія лісова (*Lilium martagon* L.).

9. Любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.).

10. Осока затінкова (*Carex umbrosa* Host).

11. Пальчатокорінник м'ясо-червоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo).

12. Пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo).

13. Півники сибірські (*Iris sibirica* L.).

14. Плаун колючий (*Lycopodium annotinum* L.).
15. Сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* L.).
16. Сон широколистий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.).

Також на території заповідника охоронятимуться популяції багатьох регіонально рідкісних видів флори [17, 19]; таких, як кадило сарматське (*Melittis sarmatica* Klokov), мучниця звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.), півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. et Kit.), суховершки великоквіткові (*Prunella grandiflora* (L.) Scholl.), тирлич звичайний (*Gentiana pneumonanthe* L.), гвоздика стиснуточашечкова (*Dianthus stenocalyx* Juz.), гвоздика несправжньо-розчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus* L.) та ін. У Кліщівському лісництві виявлений локалітет *Rhododendron luteum*, один з найбільш східних в Україні.

Тваринний світ Древянського заповідника вивчений лише фрагментарно. За зоологічним районуванням [16] територія Древянського заповідника знаходиться у Голарктичній області, Європейській підобласті, зоогеографічній провінції мішаних лісів (Житомирське Полісся). Ландшафтні умови та структура біотопів обумовлюють перебування представників тваринного світу у такому співвідношенні: 51 % – тварини лісових комплексів, 34 % – водно-болотні види та 15 % – види агроценозів [8].

У формуванні фауни важливу роль відіграє заплава р. Уж з притоками (р. Жерев, Норинь, Грезля, Ослів, Звіздаль). Велика частина території належить до зони відчуження, де змінився спектр антропогенних навантажень, що наклало відбиток на поширення та чисельність представників тваринного світу. За результатами попередньої інвентаризації, яка потребує ретельних додаткових досліджень, в регіоні зареєстровано 42 види ссавців (в т. ч. 6 видів ареалогічно очікувані), 188 видів птахів (передбачається ще 13 ареалогічно очікуваних), 7 – плазунів, 11 – земноводних, 17 – риб (передбачається додатково ще 3 види), 1 вид круглоротих [8].

З ссавців характерними є лось (*Alces alces*), козуля європейська (*Capreolus capreolus*), дикий кабан (*Sus scrofa*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*), куниця лісова (*Martes martes*), вовк (*Canis lupus*), заць сирій (*Lepus europaeus*), білка звичайна (*Sciurus vulgaris*), бобер європейський (*Castor fiber*), миша жовтогорла (*Apodemus flavicollis*), нориця руда (*Myodes glareolus*), їжак звичайний (*Erinaceus europaeus*), бурозубка звичайна (*Sorex araneus*), кріт європейський (*Talpa europaea*) тощо. В агроценозах – полівка звичайна (*Microtus arvalis*) та миша польова (*Apodemus agrarius*). Дещо рідше зустрічаються акліматизовані види – єнотовидний собака (*Nyctereutes procyonoides*), ондатра (*Ondatra zibethicus*), норка американська (*Mustela vison*). До нечисленних видів ссавців належить вовчок горішниковий (*Muscardinus avellanarius*), який занесено до Європейського Червоного списку, бурозубка мала (*Sorex minutus*), мишка лучна (*Micromys minutus*), полівка водяна (*Arvicola terrestris*), ласка (*Mustela nivalis*),

тхір чорний (*Mustela putorius*), куниця кам'яна (*Martes foina*), вечірниця дозирна (*Nyctalus noctula*), нетопир малий (*Pipistrellus pipistrellus*).

З ссавців, які занесені до «Червоної книги України» [22], у заповіднику зустрічаються 7 видів: широкоух європейський (*Barbastella barbastella*), вечірниця мала (*Nyctalus leisleri*), заєць білий (*Lepus timidus*), рись звичайна (*Lynx lynx*), видра річкова (*Lutra lutra*), норка європейська (*Mustela lutreola*), горностай (*Mustela erminea*).

За даними М.Ф. Весельського [8], орнітофауна заповідника представлена 188 видами: лісовими (54,2 % загальної кількості видів), водно-болотними (31,4 %) та видами, які зустрічаються у синантропних умовах та агроценозах (14,4 %). У гніздовий період в лісових екотопах домінує зяблик (*Fringilla coelebs*), щеврик лісовий (*Anthus trivialis*), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*), синиця велика (*Parus major*). Субдомінантами є вільшанка (*Erithacus rubecula*), вівчарики жовтобровий (*Phylloscopus sibilatrix*) та весняний (*Phylloscopus trochilus*), дрізд чорний (*Turdus merula*), гаїчка болотна (*Parus palustris*), синиця чубата (*Parus cristatus*), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*), дятел звичайний (*Dendrocopos major*) тощо.

Для водно-болотних угідь характерними є крижень (*Anas platyrhynchos*), баранець звичайний (*Gallinago gallinago*), у лісо-болотних – чирянка мала (*Anas crecca*), коловодник лісовий (*Tringa ochropus*).

Звичайні синантропні види – ластівка сільська (*Hirundo rustica*), горобець хатний (*Passer domesticus*), горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros*). В агроценозах домінує горобець польовий (*Passer montanus*), жайворонок польовий (*Alauda arvensis*), щеврик лучний (*Anthus pratensis*). У зимовий період у заповіднику зареєстровано 54 види птахів.

З регіонально рідкісних гніздових птахів у межах Древлянського заповідника зустрічається пірникоза мала (*Podiceps ruficollis*), бугай (*Botaurus stellaris*), бугайчик (*Ixobrychus minutus*). Впродовж багатьох років на східній околиці смт. Народичі в долині р. Уж існувала колонія сірих чапель (*Ardea cinerea*). В околиці с. Любарка з року в рік гніздиться пара лебедів-шипунів (*Cygnus olor*). Періодично спостерігається осоїд (*Pernis apivorus*), лунь лучний (*Circus rufargus*), підорлик великий (*Aquila clanga*). Фіксується тенденція до зменшення популяції тетерука (*Lyrurus tetrix*). В агроценозах кількісно зменшилась популяція куріпки сірої (*Perdix perdix*), перепілки (*Coturnix coturnix*), чайки (*Vanellus vanellus*). Малочисельними є жовна сива (*Picus canus*), дятли середній (*Dendrocopos medius*) та малий (*Dendrocopos minor*).

До малочисельних мігрантів належать гагара чорношия (*Gavia arctica*), пірникоза сірощока (*Podiceps grisegena*), пірникоза велика (*Podiceps cristatus*), гуска мала (*Anser erythropus*), лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*), нерозень (*Anas strepera*), пісочник малий (*Charadrius dubius*), брижач (*Philomachus pugnax*),

мартин чорнокрилий (*Larus fuscus*), мартин жовтоногий (*Larus cachinnans*) мартин сивий (*Larus canus*), сова болотна (*Asio flammeus*).

У Древлянському заповіднику зустрічається 18 видів птахів, які занесені до «Червоної книги України» [22]:

1. Лелека чорний (*Ciconia nigra*).
2. Скопа (*Pandion haliaetus*).
3. Лунь польовий (*Circus cianeus*).
4. Орел-карлик (*Hieraetus pennatus*).
5. Підорлик великий (*Aquila clanga*).
6. Підорлик малий (*Aquila pomarina*).
7. Беркут (*Aquila chrisaetos*).
8. Сапсан (*Falco peregrinus*).
9. Орлан-білохвіст (*Haliaetus albicilla*).
10. Змієїд (*Circaetus ferox*).
11. Глушець (*Tetrao urogallus*).
12. Журавель сирій (*Grus grus*).
13. Дрохва (*Otis tarda*).
14. Коловодник ставковий (*Tringa stagnatilis*).
15. Кульон великий (*Numenius arquata*).
16. Пугач (*Bubo bubo*).
17. Сова бородата (*Strix nebulosa*).
18. Сорокопуд сирій (*Lanius excubitor*).

Під час осінньої міграції в долині р. Уж (Народицький р-н Житомирської області та Поліський р-н Київської області) в окремі роки спостерігали скупчення 300–600 птахів журавля сірого [8]. Також значні зграї журавля сірого зустрічалися у межириччі Норин–Жерев [20]. У 1980-ті роки в межах Народицького суб'ядра відмічали появу дрохви (*Otis tarda*) [18]. В окремі роки під час міграції спостерігаються коловодник ставковий (*Tringa stagnatilis*) та кульон великий (*Numenius arquata*). Для долини р. Уж зазначено гніздування 4–6 пар пугача (*Bubo bubo*); неодноразово зустрічали сову бородату (*Strix nebulosa*); передбачається гніздування 4–6 її пар. У межах заповідника, особливо у заплаві р. Уж, у сприятливих умовах знаходиться популяція деркача (*Crex crex*) – до 300 пар [7, 8].

Долина р. Уж в межах Народицького району Житомирської області та Поліського району Київської області площею 16300 га визначена як така, що має глобальне та регіональне значення для збереження птахів (ІВА 302) [7, 14].

З плазунів домінуючою є ящірка прудка (*Lacerta agilis*), подекуди зустрічаються вуж звичайний (*Natrix natrix*) та гадюка звичайна (*Vipera berus*), відмічена «червонокнижна» мідянка (*Caronella austriaca*). В окремих водоймах площею до 0,2 га нараховується до 4–6 особин черепахи болотної (*Emis orbicularis*).

З комплексу земноводних найчисельнішою є жаба гостроморда (*Rana arvalis*). До регіонально рідкісних належить тритон гребінчастий (*Triturus cristatus*), райка звичайна (*Hyla arborea*), жаба трав'яна (*Rana temporaria*), кумка червоночеревна (*Bombina bombina*).

Фоновими видами риб є карась сріблястий (*Carassius gibelio*), в'юн (*Misgurnus fossilis*), окунь (*Perca fluviatilis*), щука (*Esox lucius*), плітка (*Rutilus rutilus*). Значно зменшилась за останні роки чисельність карася золотого (*Carassius carassius*). До малочисельних видів належать краснопірка (*Scardinius erythrophthalmus*), йорш звичайний (*Acarina cernua*), щиповка звичайна (*Lobitis taenia*), лящ (*Abramis brama*), головень (*Leuciscus cephalus*). Рідкісним є сом (*Silurus glanis*). У р. Грезля зафіксовано міногу українську (*Endontomyzon mariae*) – представника «Червоної книги України» [22] та Європейського Червоного списку; спостерігався у річках заповідника (р. Уж, р. Ослив) й минь річковий (*Lota lota*), який також занесений до «Червоної книги України».

З видів комах, що занесені до «Червоної книги України», на території заповідника виявлено такі види:

1. Жук-олень (*Lucanus cervus*).
2. Вусач мускусний (*Aromia moschata*).
3. Махаон (*Papilio machaon*).
4. Аполон чорний (*Appolo mnemozine*).
5. Райдужниця велика (*Apatura iris*).
6. Стрічкарка блакитна (*Catocala fraxini*).
7. Стрічкарка тополева (*Limenitis populi*).
8. Ендроміс березовий (*Endromis versicolor*).
9. Ктир шершенеподібний (*Asilus crabroniformis*).

Значна кількість видів тварин заповідника має також міжнародний статус охорони. Так до Додатку II Бернської конвенції (Види тварин, що підлягають особливій охороні) [11] занесені:

1. Вовк (*Canis lupus*).
2. Норка європейська (*Mustela lutreola*).
3. Видра річкова (*Lutra lutra*).
4. Родина гагарові (*Gaviidae*) – всі види.
5. Лелека чорний (*Ciconia nigra*).
6. Ряд соколоподібні (*Falconiformis*) – всі види.
7. Глушець (*Tetrao urogallus*).
8. Журавель сирій (*Grus grus*).
9. Деркач (*Crex crex*).
10. Дрохва (*Otis tarda*).
11. Ряд совоподібні (*Strigiformes*) – всі види.
12. Рибалочка голубий (*Alcedo atthis*).

13. Одуд звичайний (*Upupa epops*).
  14. Ряд дятлоподібні (*Piciformes*) – всі види.
  15. Родина ластівкові (*Hirundinidae*) – всі види.
  16. Родина плискові (*Matacillidae*) – всі види.
  17. Родина сорокопудові (*Laniidae*) – всі види.
  18. Волове очко (*Troglodytes troglodytes*).
  19. Родина тинівкові (*Prunellidae*) – всі види.
  20. Родина славкові (*Sylviinae*) – всі види.
  21. Родина мухоловкові (*Muscicapinae*) – всі види.
  22. Родина синицеві (*Paridae*) – всі види.
  23. Родина повзиків (*Sittidae*) – всі види.
  24. Іволга звичайна (*Oriolus oriolus*).
  25. Черепаха болотна (*Emys orbicularis*).
  26. Мідянка (*Coronella austriaca*).
  27. Квакша звичайна (*Hyla arborea*).
  28. Жаба гостроморда (*Rana arvalis*).
- До Додатку III Бернської конвенції (Види тварин, що підлягають охороні)

[11] занесені:

1. Їжак європейський (*Erinaceus europaeus*).
2. Родина землерийкові (*Soricidae*) – всі види.
3. Білка звичайна (*Sciurus vulgaris*).
4. Бобр річковий (*Castor fiber*).
5. Родина соньові (*Gliridae*) – всі види.
6. Куниця кам'яна (*Martes foina*).
7. Куниця лісова (*Martes martes*).
8. Борсук (*Meles meles*).
9. Горностаї (*Mustela erminea*).
10. Ласка (*Mustela nivalis*).
11. Тхір лісовий (*Mustela putorius*).
12. Рись європейська (*Lynx lynx*).
13. Кабан дикий (*Sus scrofa*).
14. Мінога українська (*Endontomyzon mariae*).
15. Шипавка звичайна (*Cobitis taenia*).
16. В'юн (*Misgurnus fossilis*).
17. Сом звичайний (*Silurus glanis*).
18. Рак звичайний (*Astacus astacus*).

Списки видів тварин заповідника, що занесені до Додатків II та III Бернської конвенції, потребують подальшого розширення та уточнення.

У Древянському заповіднику значну увагу привертає збереження рідкісних природних біотопів Європи, що занесені до Додатку I Директиви Ради Європи 92/43/ЕЕС, прийнятої у 2003 р. [24]. Такими є:

1. Субатлантичні та середньоевропейські дубові та дубово-грабові ліси *Carpinion betuli*.
2. Старі ацидофільні дубові ліси з *Quercus robur* на піщаних рівнинах.
3. Алювіальні ліси з *Alnus glutinosa* та *Fraxinus excelsior* (*Alno-Padion*, *Alnion incanae*, *Salicion albae*).
4. Заплавні мішані ліси з *Quercus robur*, *Ulmus laevis*, *U. minor*, *Fraxinus excelsior* або *F. angustifolia* вздовж річок (*Ulmion minoris*).
5. Центральноевропейські соснові ліси лишайникові.
6. Піщані дюни з відкритими злаковниками (з *Corynephorus* та *Agrostis*).
7. Річки з мулистими обсохлими берегами з фітоценозами *Chenopodion rubri* р.р. та *Bidention* р.р.
8. Природні евтрофні озера з рослинністю типу *Magnocaricion* або *Hydrocharition*.
9. Багатовидові злаковники з *Nardus stricta* на силікатних субстратах у гірських областях (та підгірських у континентальній Європі).
10. Гідрофільні високотравні каймові угруповання рівнинних та гірських до альпійських областей.
11. Зниження у торфовому субстраті з *Rhynchosporion*.
12. Знижені сінокісні луки (з *Alopecurus pratensis*, *Sanguisorba officinalis*).

Таким чином, територія заповідника має велике значення для охорони як типових, так і рідкісних ландшафтів регіону, а також їх окремих компонентів, зокрема флористичного, ценотичного та фауністичного різноманіття.

Також слід наголосити на тому, що територія згаданого заповідника простягається вздовж долини р. Уж та добре вписується у загальну схему екологічної мережі Пан-європейського [25] та загальнодержавного значення [2], в якій згаданий заповідник відіграватиме важливу роль екологічного ядра [3]. За розробкою Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко [3], саме територія Древянського заповідника утворює Народицьке суб'ядро Чорнобильського ядра Поліського екологічного коридору загальнодержавного значення.

Соціально-економічні та екологічні наслідки створення заповідника

Регіон розташування Древянського заповідника є найбільш депресивним у Житомирській області, що обумовлено значними рівнями його радіоактивного забруднення. До Чорнобильської катастрофи у Народицькому районі в структурі виробництва абсолютно домінували лісове та сільське господарство, і практично були відсутні великі промислові підприємства. Після Чорнобильської катастрофи сільське господарство району занепало, структура змінилася на гіршу, на значних площах його ведення або заборонене, або суттєво обмежене. Саме тому

значні площі у районі розташування території заповідника нині займають перелоги. Лісове господарство в теперішній час функціонує у вкрай важких умовах суттєвого обмеження використання лісових ресурсів за радіаційним фактором. Проте слід наголосити на тому, що навіть таке обмежене лісове господарство забезпечує важливу частку бюджетних надходжень у районі, і, що не менш важливо, забезпечує значну кількість робочих місць для зайнятості місцевого населення. За даними Національної доповіді до 20-річчя Чорнобильської катастрофи [15], у найбільш постраждалих районах, яким є і Народицький, нині переважає не безпосередній шкідливий вплив радіаційного фактора, а соціально-економічні фактори неблагополуччя території – загальний розвал господарства на цих територіях, масове безробіття, вкрай негативна демографічна ситуація [12], порушення традиційної економіки сім'ї тощо. Організація Древлянського заповідника, в якому проектується 4 відділення, забезпечить створення 150 робочих місць (за даними Проекту штатного розпису заповідника), що сприятиме покращенню економіки району.

Висновки

1. У структурі землекористування заповідника переважають ліси (54,68 % площі) та луки (34,58 %), значна частка старих перелогів (7,87 %).
2. Раритетна компонента фітоценофунду представлена 5-ма формаціями водної рослинності.
3. Природна флора судинних рослин заповідника нараховує близько 800 видів – 53 % флори Українського Полісся в цілому.
4. У Древлянському заповіднику охоронятимуться рідкісні види рослин: 2 види з Європейського червоного списку, 5 видів з Бернської конвенції та 16 видів з “Червоної книги України”.
5. У заповіднику наявні популяції 37 видів тварин, що занесені до “Червоної книги України”, в т. ч. 7 видів ссавців, 18 – птахів, 1 – плазунів, 1 – риби, 1 – круглоротих, 9 видів комах.
6. 28 таксонів різних рангів фауни заповідника потребують охорони за Додатком II Бернської конвенції та 18 таксонів – за Додатком III.
7. На території заповідника представлені 12 рідкісних біотопів Європи, які потребують охорони.
8. Біологічне та ландшафтне різноманіття заповідника є значним, проте фрагментарно вивченим і потребує спеціальних детальних досліджень.

Література

-
1. Агрокліматичний довідник по Житомирській області. – К. : Держсільгосп-видав, 1959. – 92 с.
  2. Андрієнко Т.Л. Поліський природний коридор / Т.Л. Андрієнко, М.Л. Онищенко // Жива Україна. – 2006. – № 5–6. – С. 1–2.

3. *Андрієнко Т.Л.* Екологічна мережа Українського Полісся та її біорізноманіття / *Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, М.Л. Клєстов* // Створення транскордонного біосферного резервату та регіональної екологічної мережі в Поліссі : збірник наукових статей. – К., 2008. – С. 122–153.
4. *Андрієнко Т.Л.* Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / *Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, О.І. Прядко* ; за заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К. : Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.
5. Україна. Радіоактивне забруднення : атлас. – К. : МНС України, ТОВ “Інтелектуальні системи ГЕО”, 2008. – 52 с.
6. *Брадїс Є.М.* Поліська підпровінція / *Є.М. Брадїс, Т.Л. Андрієнко* // Геоботаничне районування Української РСР. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 73–136.
7. *Жила С.М.* Долина р. Уж ІВА 302 / *С.М. Жила* // ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К. : СофтАРТ, 1999. – С. 114–115.
8. Розробка проекту регіональної екологічної мережі Житомирської області : заключний звіт про НДР / *О.О. Орлов, В.П. Краснов, Д.М. Якушенко, О.Л. Кратюк, М.Ф. Весельський.* – Житомир, 2009. – 337 с.
9. Зелена книга України. Рідкісні види і такі, що перебувають під загрозою знищення, та типові природні рослинні угруповання, які підлягають охороні / за заг. ред. Я.П. Дідуха. – К. : Альтерпрес, 2009. – 448 с.
10. Кліматологічні стандартні норми (1961–1990 рр.) / *Л.І. Денисович, Н.І. Майлат, Ж.О. Кузнєцова та ін.* ; під керівництвом О.Є. Пахалюк. – К. : Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут, Центральна геофізична обсерваторія, 2002. – 446 с.
11. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – К. , 1998. – 76 с.
12. *Малиновський А.С.* Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення / *А.С. Малиновський.* – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2007. – 602 с.
13. *Маринич А.М.* Житомирское Полесье / *А.М. Маринич, Н.П. Сирота* // Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1968. – С. 52–76.
14. *Микитюк О.* ІВА-території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів / *О. Микитюк.* – К. : СофтАРТ, 1999. – 324 с.
15. Национальный доклад Украины “20 лет Чернобыльской катастрофы. Взгляд в будущее” / за ред. В.І. Балого, В.І. Холоші, О.М. Ведіна та ін. – К. : Атіка, 2006. – 149 с.
16. Національний атлас України / Інститут географії НАН України, ТОВ «Інтелектуальні системи ГЕО», КПП. – К. : Картографія, 2008. – 440 с.
17. *Орлов О.О.* Рідкісні та зникаючі види судинних рослин Житомирської області / *О.О. Орлов.* – Житомир : Волинь, ПП “Рута”, 2005. – 296 с.

18. Птахи України під охороною Бернської конвенції / за ред. Г.Г. Гавриця. – К., 2003. – 394 с.
  19. Рішення Житомирської обласної ради від 15.08.2008 р. № 641 «Про затвердження загального переліку рідкісних та зникаючих видів судинних рослин Житомирської області, які потребують охорони». – Житомир, 2008. – 12 с.
  20. Цицюра В.К. Места осенніх скоплень серого журавля в Українському Поліссі / В.К. Цицюра // Журавлі Євразії. – Вып. 2. – М., 2006. – С. 145–148.
  21. Червона книга України. Рослинний світ / за заг. ред. Я.П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.
  22. Червона книга України. Тваринний світ / за заг. ред. І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 623 с.
  23. European red list of globally threatened animals and plants and recommendation on its application as adopted by the Economic Commission for Europe. – Economic Commission for Europe, 46th session (1991), decision D(46). – New York : United Nations, 1991. – 154 p.
  24. *Annex I*. Natural habitats types of community interest whose conservation requires the designation of special areas of conservation / *I. Annex*. – Council Directive 92/43/EEC. Treaty of Accession 2003. – 16 p.
  25. Guidelines for the development of the Pan-European ecological network (Project STRA-REP 5). – Committee of experts for the development of the Pan-European ecological network (STRA-REP). – Strasbourg, 4 February 1999. – Strasbourg : Council of Europe, 1999. – 46 p.
-
-